

NAGY CSONGOR ISTVÁN

A kisebbségi jogvédelem nyelvezete: „az igazat mondd, ne csak a valódit”

The Language of Minority Rights Protection: „Tell the Full Truth, Not Only That Which Is”

Abstract: The paper proposes an alternative (complementary) narrative for minority rights protection, which is based on dissociation and expressive language. Minority rights protection, besides the traditionalist thinking, should endeavour to identify the buzzwords that are familiar to the rule-of-law and human rights discourse of the 21st century. This quest should have two aspects: dissociation from the (fake) sovereignty associations and articulation of ethnic discrimination.

Keywords: alternative narrative, minority rights, language rights, autonomy, discrimination, Europe, representation

Összefoglaló: A tanulmány egy alternatív (kiegészítő) narratívát javasol a kisebbségi jogvédelem számára, amelynek két eleme a disszociáció és a kifejező nyelvezet. A kisebbségi jogvédelemben, a traditionalista kisebbségi jogvédelmi gondolkodás mellett, keresni kellene azokat a hívószavakat, amelyeket a XXI. századi jogállamisági és emberi jogi diskurzus ismer, és amelyekre rezonál. Ennek a keresésnek két fő szempontja a kisebbségi jogvédelem leválasztása (az egyébként hamis) szuverenitási asszociációkról és az etnikai diszkrimináció kérdésének artikulálása.

Kulcsszavak: alternatív narratíva, kisebbségi jogok, autonómia, diszkrimináció, Európa, képviselő

A romániai magyarságnak az elmúlt időszakban talán legnagyobb kiábrándultságot okozó élménye, hogy az európai és általában a nemzetközi intézményrendszer milyen kevéssé tudta vagy akarta elősegíteni az erdélyi magyarság védelmét. A 90-es évek nagy reménye, hogy a transzatlanti és európai integrációval jelentős mértékben javul a romániai magyarság helyzete, illetve jogvédelmi lehetőségei, hiú ábrándnak bizonyult (annak ellenére, hogy bár az autonómia és több nagy, szimbolikus kérdésben nem vagy alig történt előrelépés, a romániai magyarság helyzete a 90-es évek előtti időszakhoz képest ettől függetlenül jelentős mértékben javult). Az embernek hiányérzete van, különösen azt látva, hogy az európai jogállamisági vitában az Európai Unió és tagállamai milyen érzékenyen viszonyulnak a jogállamisági és emberi jogi kérdésekhez. Felmerül tehát a kérdés: ha a politikai, szexuális vagy vallási kisebbségek védelme ennyire fontos, akkor a nemzeti-etnikai kisebbségeké miért nem az?

Álláspontom szerint az ellentmondást részben az is okozza, hogy a romániai magyarság problémáit, panaszait nem megfelelően fogalmazzuk meg. Ehhez javaslok egy

új megközelítést. Nem állítom, hogy az általam javasolt megközelítés minden sérelmes helyzet orvoslására vagy artikulálására alkalmas, azt viszont igen, hogy nagyon sok problémára megfelelő reakció. Javaslatom két eleme a disszociáció és a kifejező nyelvezet.

1. Disszociáció: a kisebbségi jogvédelmet (már az asszociáció szintjén) proaktív módon el kell választani a területi szuverenitástól

Anélkül, hogy részletes történeti fejtegetésbe bocsátkoznék, látni kell, hogy a kisebbségi jogvédelem, és úgy általában a nemzeti kisebbségek kollektív védelme csak a deklarációk szintjén tartozik a jogállamiság és az emberi jogi jogvédelem fő sodrához. Ennek okait a rossz történelmi asszociációkban kell keresni: a nemzeti kisebbségek helyzetével, jogaival kapcsolatos viták gyakran területi vitákhoz, fegyveres konfliktusokhoz kapcsolódnak, és sajnos ezt az asszociációt az elmúlt évtized sem gyengítette. Gondoljunk csak az orosz nyelv diszkriminálására Ukrajnában és a Krím Oroszország általi annektálására: az ukrainai oroszok nyelvi jogainak durva megsértése mint emberi jogi kérdés ritkán merül fel, azt felváltotta a területi szuverenitással kapcsolatos vita, amelynek az orosz kisebbség védelme, kronológiailag legalábbis, az előszobája volt. Bár a nemzeti kisebbségekkel szembeni hátrányos bánásmód ugyanúgy sérti az emberi jogi követelményeket, mint bármely más kisebbség diszkriminálása, a nemzeti kisebbségek esetén a kérdés, legalábbis tudat alatti szinten, összekapcsolódik az államiság problémájával. A romániai magyar kisebbség helyzetéről szóló diskurzus sokszor (egyébként teljesen alaptalanul) területi szuverenitási kérdésként jelenik meg, és ezáltal sajnos belesimul abba a paranoiába, mely szerint ahol nem az államalapító nemzet képezi a többséget, ott az állam szuverenitása gyenge és bizonytalan. A kisebbségi jogok történetét vizsgálva látjuk, hogy a második világháború utáni korszak, mind a nemzetközi szabályozás, mind a politikai viták szintjén, sokkal kevésbé foglalkozott a nemzeti kisebbségek kérdésével. Ennek a visszaesésnek az volt a nagyon egyszerű oka, hogy a két világháború közötti időszakban a nemzeti kisebbségek számos esetben területi követelések, és ezáltal háborús konfliktusok ürügyéül szolgáltak. Az első világháborút követően teret nyert az az elgondolás, hogy minden nemzetnek joga van az önrendelkezéshez, és ha erre nincs lehetőség, akkor garantálni kell a (kollektív) kisebbségi jogait. Ez a megközelítés sokak szemében, a második világháború fényében, kudarcnak bizonyult, így a kollektív jogok lekerültek a nemzetközi elvárások szintjéről, és a kérdés az emberi jogi terület részévé vált. Ezért a szuverenitással történő összekapcsolás (még akkor is, ha egyébként megalapozatlan) nagyon káros asszociáció, mert egy jogvédelmi problémát területi szuverenitási problémává alakít át. Míg az európai diskurzusban a jogvédelmi törekvések legitimek és kedvező fogadtatásban részesülnek, addig a területi szuverenitási törekvések aláássák az európai rendet.

Valamikor egy nemzetközi konferencián találkoztam egy tengerentúli kollégával, és beszédbe elegyedtünk a magyar–ukrán viszonyról. Kérdezte, hogy mi a feszültségek

oka, és kifejtettem neki: Ukrajna jelentős mértékben korlátozta és korlátozza a területén élő nemzeti kisebbségek jogait, ideértve a nyelvhasználat lehetőségét és terét. Ezt Magyarország kifogásolja, és fellép a kárpátaljai magyar kisebbség jogainak védelme érdekében. Teljes megdöbbenésemre a kolléga első reakciója az volt, hogy Magyarországnak van-e területi követelése Ukrajnával szemben. Ez a reakció nem csak azért volt döbbenetes a számomra, mert egyáltalán fölmerül az a nonszensz, hogy 2020-ban Magyarország területi követelésekkel léphet fel egy szomszédos országgal szemben. Sokkal megdöbbentőbb és kijózanítóbb volt számomra az, hogy az ilyen állítólagos területi követelésekkel kapcsolatos (paranoia által szült) félelmek milyen jelentős mértékben be tudják árnyékolni a kisebbségi jogvédelmet azáltal, hogy egy jogvédelmi kérdést területi kérdésként állítanak be. Ez egy borzasztóan káros asszociáció, még akkor is, ha teljesen alaptalan.

Meg vagyok győződve, hogy a romániai magyar kisebbség jogvédelmével kapcsolatos vitákat le kell választani ezekről a területi szuverenitási asszociációkról. Ha ezt nem tesszük meg, nehezebben tudjuk majd érveinket megértetni a többségi nemzettel és a nemzetközi közösséggel. Ezt már csak azért is meg kell tenni, mert egyébként az erdélyi magyar jogvédelmi törekvéseknek nincs területi szuverenitási alapjuk, az elszakadás semmilyen formában nem szerepel az erdélyi magyarság tervei között. Sem a kisebbségi jogok, sem az autonómia nem korlátozza az állami szuverenitást, mint ahogy a települési önkormányzatok hatáskörei esetén sem beszélhetünk arról, hogy a román állam szuverenitása korlátozódik, csak azért, mert bizonyos ügyek nem a központi kormányzat, hanem a helyi önkormányzat hatáskörébe tartoznak (szemben például az Európai Unióval, amelyre Románia tényleg átruházott szuverén hatásköröket). Ettől függetlenül ez egy élő, rossz asszociáció, aminek elejét kell venni.

2. Kifejező nyelvezet: etnikai diszkrimináció

Azt gondolom, hogy a területi és tradicionalista kisebbségi jogvédelmi gondolkodás mellett meg kellene találni azokat a hívószavakat, amelyeket a XXI. századi jogállamisági és emberi jogi diskurzus ismer, és amelyekre rezonál. Talán sokan felteszik a kérdést: miért fontosabb a politikai, szexuális és vallási kisebbségek védelme, mint az etnikai kisebbségeké? Miért nem kell védeni az etnikai kisebbségeket, ha más társadalmi kisebbségeket kell? A válaszom, és ez talán sokakat meglep: az európai gondolkodásban az etnikai kisebbségek védelme ugyanolyan fontos, mint a politikai, szexuális vagy vallási kisebbségeké, mindegyik kisebbség védelemre jogosult és érdemes. A problémát az okozza, hogy a magyar kisebbség jogvédelem iránti igényét sokszor nem úgy fogalmazzuk meg, hogy azt a nemzetközi mainstream megértse és arra rezonálni tudjon. Ebben a gondolkodásban az autonómia és az „ez a mienk” típusú gondolkodás nem nyert terepet és értelmezhetetlen. Viszont értelmezhető a diszkrimináció (a közvetett diszkrimináció, a szisztematikus diszkrimináció), a kisebbségek háttérbe szorítása, a társadalmi integráció hiánya, az ellenük történő gyűlöletkeltés, uszítás.

A magyarság Erdélyben őshonos, bizonyos városok és emlékhelyek a magyar nemzet történetének integráns részei, a magyarság kulturális otthonát képezik. Ezzel azonban nem támasztható alá legitim módon például a kétnyelvűség követelménye. Nem meggyőző érv, sőt, inkább provokatív azt állítani, hogy egy adott városban azért kellenek kétnyelvű feliratok, mert az egy ősi magyar város – bár megfigyelhető, hogy a korábbi szász településeken mindezzel nincs probléma. Ha azonban a lakosság egy jelentős része magyar anyanyelvű, akkor kirekesztő és diszkriminatív kizárni őket a városképből. A román történelemfelfogás jelentősen eltér a magyartól, ez nem emberi jogi kérdés. Az azonban már európai szinten értelmezhető probléma, ha a kötelező tananyag közösségekkel szemben ellenérzéseket táplál, előítéletekre erősít vagy hoz létre, fokozza a közösségek közötti feszültséget.¹⁸⁹

A közelmúltban például komoly vitát kavart, hogy a kolozsvári vasúti pályaudvar építésének 150. évfordulója (1870–2020) alkalmával az először kihelyezett emléktábla nem sorolta föl az 1945 előtti állomásfőnököket.¹⁹⁰ Az emléktáblán csak az 1945 utáni vezetők neve szerepelt, az 1945 előtti időszak állomásfőnökeiről annyi állt, hogy „ismeretlenek” (necnoscuti). Ez komoly vitát kavart: sokan úgy értelmezték, hogy a román vasút ignorálni akarja, sőt, meg akarja tagadni az állomás 1945 előtti magyar történelmét. A magyar közösség képviselői szerint az volt a probléma, hogy az 1945 előtti magyar időszak állomásfőnökei nem szerepelnek az emléktáblán. Ez valóban nagy probléma, és nagyon öröndetes, hogy megoldódott. Az emléktáblát látva, az én első asszociációm azonban teljesen más volt. Nem az a probléma, amit ez a tábla nem vés kőbe, hanem az, amit kőbe vés: 1945 óta a kolozsvári pályaudvarnak csak román etnikumú (legalábbis román nevű) vezetői voltak. Kell-e ennél világosabb bizonyíték a szisztematikus etnikai diszkriminációra? Egy olyan városban, amelynek a 60-as években is majdnem fele magyar volt, a pályaudvar vezetője kizárólag román lehetett. Mintegy 80 év alatt egyetlenegy magyar nemzetiségű román állampolgár sem lehetett állomásfőnök. Természetesen az 1990 előtti időszakot nem tudjuk számonkérni a román többségen, azonban az 1990 utáni demokratikus időszak igenis számonkérhető. Ez akkor is érdekes, ha egyébként a probléma megoldódott, és egyébként éppen a jóindulatú hozzáállás bizonyítéka: bár az először kitett emléktábláról valóban lemaradtak az 1945 előtti állomásfőnökök nevei, a Magyar Államvasutak meghívást kapott az ünnepségre, és bár a MÁV képviselőjének előadása a járványhelyzet miatt elmaradt, írásbeli üdvözlését felolvasták.

Ha ezen logika mentén haladunk tovább, és megnézzük mondjuk a Román Akadémiát, ahol enyhén szólva alulreprezentált a magyarság (lényegében nincs magyar nemzetiségű román akadémikus), vagy a külügyet, akkor látjuk, hogy a magyarságot etnikai alapon (!) teljes mértékben kizárják ezekből az intézményekből. Ez nemcsak óriási, de egyúttal érthető és elmagyarázható probléma is. Erre az egyik reakció, hogy alapítsunk párhuzamos

¹⁸⁹ Kisebbségi monitor 2020. Kérdőíves vizsgálat, tartalomelemzés és diskurzuselemzés (kutatási terv). https://balvanyos.org/wp-content/uploads/2020/07/Kisebbségi_monitor_2020.pdf

¹⁹⁰ ROSTÁS Szabolcs: „Megkerültek” a kolozsvári magyar állomásfőnökök, Krónika, 2015. március 19. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/amegkerulteka-a-kolozsvari-magyar-allomasfonokok>; BEDE Laura: Kizárólag román nyelvű táblával emlékeztek a magyarok által épített vasútvonalra Kolozsváron, Krónika, 2020. szeptember 7. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/erdelyi-vasuti-unnep-150-eves-a-kolozsvarnnagymarad-vasutvonal>.

romániai magyar akadémiát vagy intézményt. Ez azonban nem lehet az egyedüli reakció: adófizető állampolgárként a romániai magyarság igenis elvárhatja, hogy ne legyen diszkrimináció áldozata. Ráadásul hogyan várhatjuk, hogy a Román Akadémia álláspontja érzékeny legyen a kisebbségek problémái iránt, ha csak román nemzetiségű tagjai vannak? De ugyanez a probléma merül fel a bíróságok és a közigazgatás esetén. Hogyan várható el egy testülettől, hogy érzékeny legyen egy etnikai kisebbség problémáira, ha abból az adott etnikum és ezáltal annak kulturális háttere szisztematikusan ki van zárva?

Ugyanígy nagyon szorosan kapcsolódik a diszkrimináció kérdéséhez a kulturális különbségekkel, eltérő identitással kapcsolatos érzéketlenség. Diszkrimináció az, ha azonosakat eltérően, vagy eltérőket azonos módon kezelünk. A magyar és román vallási ünnepek (például húsvét) időpontja sokszor eltér egymástól. Azt gondolom, hogy abszolút artikulálható igény, hogy a magyar vallási alapú ünnepnapokat figyelembe kellene venni a szabadságolásoknál, oktatási szüneteknél, a bírósági tárgyalási napok kitűzésénél stb. Ráadásul ez nem is kisebbségi jogi, hanem vallásszabadsági kérdés. A romániai magyarság anyanyelve a magyar, és az kérdésesen felül áll, hogy az anyanyelv feladása nem várható el, de még csak nem is jutalmazható. Ettől függetlenül teljesen legitim elvárás a román állam részéről, hogy az erdélyi magyarok magas szinten beszéljék a román nyelvet. A nyelvi intoleranciának, illetve az anyanyelvbe bújtatott etnikai diszkriminációnak azonban nincs helye. Döbbenetes volt számomra látni, amikor Băsescu államelnök nem nevezte ki Biró Rozáliát miniszternek, mert egy rádiós átverésben sikerült megviccelni. Egy rádióműsor abból csinált viccet, hogy a románok nem ismerik a „biped” szó jelentését; tréfából felhívták a nagyváradi polgármesteri hivatalt, és megréfélták a város akkori alpolgármesterét, Biró Rozáliát, aki beleesett a csapdába (elárulva, hogy ő sem ismeri a „biped” szó jelentését). Băsescu államelnök erre az esetre hivatkozva megtagadta Biró Rozália miniszteri kinevezését.¹⁹¹ A probléma ezzel az, hogy ez egy olyan ritka szó, amelyet láthatóan a román anyanyelvű polgárok többsége sem ismer,¹⁹² és így ebben a kontextusban inkább az etnikai diszkrimináció ürügyeként szolgált. Ez a diszkrimináció azért is égbekiáltó, mert más, nem román anyanyelvű politikusok esetén (Raed Arafat, Dominic Fritz, Clotilde Armand) úgy tűnik, hogy nem okoz problémát az akcentus vagy a kisebb nyelvi botlások, hibák. És ez a szempont talán már könnyebben elmagyarázható, mint néhány évtizeddel ezelőtt: minden bizonnyal a külföldön dolgozó több millió román állampolgár sem örülne, ha nyelvi intoleranciával találkozna Németországban, Olaszországban vagy Spanyolországban. Nem jár jutalom a romániai magyarságnak azért, mert folyékonyan beszél románul, azonban elvárhatnak egy kis jóérzést és rugalmasságot. Végére is mit jelent az, hogy valakinek akcentusa van: ő egy olyan nyelvet is beszél, amit te nem!

Ez egy olyan probléma, amit mind a román többség,¹⁹³ mind pedig az európai közösség megért egy olyan korszakban, ahol (teljesen üdvözlendő módon) a nemzetközi

¹⁹¹ Biró Rozália bársonyszékébe kerülhet a „biped” szó, Krónika, 2014. augusztus 01. <https://kronikaonline.ro/belfold/biro-barsonyszekebe-kerulhet-a-abipeda-szo>.

¹⁹² <https://www.youtube.com/watch?v=QX0j11f2fmY>; <https://www.youtube.com/watch?v=Fgv9wxGMiI4>

¹⁹³ TORÓ Tibor, KISS Tamás: Etnikumközi Monitor 2020, Magyarellenesség és a COVID-19 hatásai a politikai értékrendre Romániában. Telefonos és online adatfelvétel. Gyorsjelentés. SZKI – Bálványos Intézet. http://szki.ro/wp-content/uploads/2020/10/etn_monitor_2020_jelentes.pdf; Biró Blanka: Nem tűrt anyanyelvhasználat: nem akarnak diszkriminálni, de nyelvi kérdésekben

konferenciákon figyelnek arra, hogy legyenek női előadók, ahol a legenyhébb etnikai diszkrimináció (vagy diszkriminatív nyelvezet) is elfogadhatatlan, ahol a szisztematikus diszkriminációt nem lehet cinikus mondatokkal elűzni, a jelentős szintű alulreprezentáltságot nem lehet megmagyarázni. A romániai magyarság ugyanis nem hátrányos helyzetű, képzetlen; nincs rosszabb egzisztenciális helyzetben, mint a román többség. Míg a cigányság esetén az alulreprezentáltság mélyebb diszkriminatív hátrányokkal magyarázható (hiszen a cigányság körében alacsonyabb a diplomások, képzetek aránya), a magyarság esetében a társadalmi státusz ezt nem magyarázza.

A közelmúltban kisebb botrányt kavart, hogy egy állaspályázatnál a román külügy-minisztérium külön előírta, hogy a pályázó csak román etnikumú lehet.¹⁹⁴ Ezt ugyan a minisztérium később visszavonta és véletlen tévedést említett, azonban a külügyi állomány etnikai összetétele pont azt erősíti meg, hogy amit a pályázati kiírás explicit módon tartalmazott, az a valóságban implicit módon érvényesül. Azt gondolom, hogy ez az ügy sokkal nagyobb erőfeszítést is megért volna, hiszen itt egyértelműen etnikai-faji diszkriminációról volt szó, ami teljes mértékben elfogadhatatlan (még ha állítólag véletlen tévedés is), és amit mind a román többség, mint pedig Európa megért.

Autonómia helyett/mellett antidiszkrimináció

A szisztematikus diszkrimináció, szemben például az autonómiával, nem olyan probléma, amely fölött az Európai Unió szemet hunyhat vagy szemet huny. Ehhez pedig statisztikákra és kutatómunkára van szükség. A romániai magyar közösségben általánosan elfogadott, hogy a székelyföldi megyékbe, színmagyar településekre, távoli helyekről hoznak magyarul nem beszélő román nemzetiségű rendőrt. Tudjuk és látjuk, hogy az állami egyetemeken, a közigazgatásban, a bíróságokon alulreprezentáltak a magyarok. Ez azonban egészen addig csak anekdota, amíg nincsenek ezt alátámasztó statisztikáink.

A fenti szempontok rendkívül fontosak az európai jogállamisági vita összefüggésében, és éppen emiatt nagyon hatásosak tudnának lenni. Bár sokan gondolják Magyarországot a jogállamisági vita egyik „terheltjének”, ez a romániai magyar közösség számára valójában egy kiváló lehetőség. Ez azonban csak akkor aknázható ki, ha erre a magyar közösség rá tud csatlakozni, igényeit, sérelmeit és problémáit meg tudja fogalmazni a jogállamisági vita nyelvén. Nem igaz, hogy az európai mainstream szerint csak a szexuális kisebbségeket nem szabad diszkriminálni, a nemzeti-etnikai kisebbségeket szabad. A rossz percepció oka, hogy a szexuális kisebbségek panaszkodnak a diszkrimináció miatt és fellépnek vele szemben, a romániai magyar közösség ezen a prizmán keresztül nem fogalmazza meg sérelmeit és igényeit. Ezen mielőbb változtatni kellene.

elutasítóak a románok, Krónika, 2020. október 23. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/nem-turt-anyanyelvhasznalat-nem-akarnak-diszkriminalni-de-nyelvi-kerdesekben-elutasitoak-a-romanok>.

¹⁹⁴ ROSTÁS Szabolcs: Nem román etnikumú állampolgárok nem jelentkezhetnek külgazdasági attasénak? Krónika, 2020. május 8. <https://kronikaonline.ro/belfold/nem-roman-allampolgarok-nem-jelentkezhetnek-kulgazdasagi-attasenak-miniszterium-tevedtunk>.